

emphasised that conscious and responsible political participation of an individual is only possible if one has a developed civic responsibility (for one self, for others, for the country) and understanding of one's effectiveness in influencing social and political processes. Subjective qualities which contribute to formation and development of the political subjectivity are outlined. They are *inter alia* reflexive ability of an individual to analyse the determinants of political behavior, his or her readiness for self-development and self-improvement. Viability is defined as a potential resource for formation and development of a subject in the politically unstable society.

Key words: political subjectivity, political actor, political competence, civic responsibility, viability, political participation.

ДОСВІД СТВОРЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАКТИК ПОЛІТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

О. М. Скар, м. Київ

Методику дослідження політичних практик як чинника структурування політичної картини світу молоді побудовано на поєднанні аналізу суспільно-політичного дискурсу (контент-аналіз), методів психосемантики та проективного методу. Логіка конструювання інструментарію дослідження практик передбачала передусім виявлення “набору” політичних, громадянських практик, репрезентованих у політичному дискурсі суспільства. Аналіз дискурсу дав змогу визначити теми, найпродуктивніші для дослідження політичних практик (засади взаємодії, способи впливу, організація комунікацій, дотримання законності), і нарративні “пропозиції” – судження, що розкривають значеннєвий контекст дискурсу політичної взаємодії в межах кожної теми. Виокремлені теми й пропозиції покладено в основу створення психосемантичного опитувальника. За основу було взято також ідею про дві засадничі моделі політичної поведінки (“уникання проблем” та “вирішення проблем”) і властиві їм характеристики. Показано доцільність залучення ресурсів проективних методик і можливостей експериментальної психосемантики, завдяки яким стає можливим актуалізувати неусвідомлювані пласти політичної свідомості молоді й дослідити смисли і значення, що структурують її політичну картину світу, та виявити особливості практик, представлених у дискурсі взаємодії суб'єктів політичної соціалізації.

Ключові слова: молодь, політична соціалізація, політична картина світу, взаємодія, політичні практики, емпіричне дослідження, інструментарій.

Проблема. Одним із завдань політичної соціалізації на сучасному етапі розвитку українського суспільства має виступати, на нашу думку, створення умов для формування цілісної й несуперечливої політичної картини світу в підростаючого покоління, що забезпечувало б його більш успішну соціальну, соціально-політичну адаптацію. Водночас численні агенти політичної соціалізації демонструють різновекторні й неузгоджені практики, артикулюють суперечливі цінності й мотиви, наповнюючи по-

літичний дискурс суспільства неоднозначними месиджами, смислами і значеннями, що в цілому несприятливо позначається на політичній картині світу молоді, а відтак і на особливостях її входження в суспільно-політичне, громадянське буття країни. Тому актуальним питанням для психологічної науки стає не тільки вивчення дискурсів різних суб'єктів політичної соціалізації, а й з'ясування специфіки й суперечностей їхніх впливів, і зокрема тих, що стосуються дослідження практик як чинника структурування політичної картини світу студентства. А тому нагальним завданням на сьогодні є створення адекватного інструментарію, який дав би змогу здійснити коректне емпіричне дослідження.

Мета статті: викласти логіку конструювання інструментарію вивчення практик, представлених у дискурсі взаємодії суб'єктів політичної соціалізації.

Аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми, показав, що поле політичної соціалізації правомірно розглядати як комунікативний простір, у якому функціонують і взаємодіють дискурси основних агентів політичної соціалізації, що виступають як ретранслятори континуумів смислів і значень, цінностей та ідей, інтерпретацій і думок, образів і практик та безперервно борються за “означування” соціальної реальності. Встановлено, що побудова картини політичного світу молоді відбувається завдяки її “зануренню” в суспільно-політичний дискурс у процесі дискурсивної взаємодії через взаємовпливи практик суб'єктів політичної соціалізації.

Ми виходимо з того, що основною й необхідною умовою, що забезпечує в процесі соціалізації набуття особистістю соціального (у тому числі й *політичного*) досвіду, є **взаємодія** (В. О. Васютинський) [1]. Взаємодії, що відбуваються між людьми в процесі політичної соціалізації, опосередковані цілою системою агентів й інститутів, що впливають на становлення особистості як громадянина. Істотний вплив справляють не тільки суб'єкти політики і політичні інститути, а й неполітичні чинники – сім'я, школа, групи ровесників, культура, ЗМІ, які в непрямій формі передають базові особистісні орієнтації щодо влади, щодо конфлікту і порядку, свободи й дисципліни, прийнятних і продуктивних способів та принципів і норм взаємодії, які в політиці оформлюються в специфічному контексті. Молодь, як суб'єкт політичної взаємодії, конструює, будує свою картину політичного світу у взаємодії з культурою, соціумом, різними суб'єктами політичної соціалізації, а точніше – з їхніми дискурсами.

Поняття *політичних практик* визначають як сукупність усталених, узвичаєних у суспільстві способів взаємодії, що передбачають певний набір правил, конвенцій поведінки суб'єктів, застосовуваних для реалізації власних цілей та інтересів у сучасних дослідженнях. Окреслено *характеристики* (соціальність, нормативність, конвенційність, звичність, повторюваність, регулярність, стабільність, “зрозумілість”, інтерсуб'єк-

тивність тощо) та *функції* політичних практик (контролю, регулювання поведінки, відтворення впорядкованості світу і т. ін.). Визначено також концептуальні та методологічні засади вивчення політичних практик як чинника структуривання картини політичного світу молоді, а також розроблено модель емпіричного дослідження.

Політичні практики запропоновано класифікувати на: вертикальні – горизонтальні; формальні – неформальні; явні, “видимі” – латентні, приховані; політичні практики професійних політичних “виробників” – політичні практики “носіїв” (різних суб’єктів політики) – політичні практики “споживачів”; конфліктні – компромісні практики; авторитарні – демократичні практики. Ще однією можливою класифікацією практик, у тому числі й політичних, є, на нашу думку, умовний поділ їх на продуктивні – непродуктивні. Так, *продуктивні* практики – це результат відбору особистістю серед способів взаємодії з оточенням, спрямованих на задоволення власних потреб, досягнення своїх цілей та інтересів, тих, які найчастіше, найбільшою мірою себе виправдовують, найбільш вдалих та ефективних стратегій поведінки, що з часом стають звичними і сталими. Зміст практик, за Т. М. Титаренко, визначається під час діалогу, в якому безперервно перебуває особистість, зі своїм оточенням, реальними й віртуальними учасниками взаємодії та із соціумом у цілому [2]. Натомість *непродуктивні* практики – це радше рефлексивні реакції, які виникли внаслідок травматичного зіткнення особистості з реальністю. На думку Дж. Голліса, кожна людина стикається з двома категоріями неминучої так званої екзистенційної “травми”, які позначаються на всьому плінні та якості її життя (у тому числі в подальшому і на особливостях суспільно-політичної взаємодії). Ці “первинні” переживання з дитинства беруть участь у формуванні відчуття Я, відчуття навколишнього світу й уявлення про характер зв’язків зі світом. Унаслідок обмеженого життєвого досвіду, звуженого бачення можливих альтернатив утворюються “неправильні” тлумачення, “прочитання” себе та світу. З часом, після численних повторень і підкріплень, вони перетворюються на практики, “отримують” внутрішній “статус” і починають керувати тим, як людина рефлексивно функціонує у світі, соціумі, суспільстві. Зовнішні стимули чи внутрішні спонуки час від часу активують “старі” прочитання світу, що викликає звичні реакції на них, неусвідомлювані стратегії, які задіює людина в той чи інший період життя чи в тій чи тій ситуації. Рефлексивна поведінка чи ставлення людини “негласно” виражає логіку внутрішнього досвіду, навіть якщо посил “неправильний”, “збитковий”, є породженням іншого часу й місця та дуже часто суперечить очевидному чи “не помічає” того, що доросла людина свідомо вважає достеменним і правильним [3].

У контексті нашого дослідження на особливу увагу заслуговує розгляд наслідків ситуації, яку Дж. Голліс назвав “переживанням базової безпорадності в разі зіткнення з оточенням”. Їх можна, на нашу думку, застосувати й для аналізу особливостей політичної взаємодії. Централь-

ний месидж – несила змінити “стан справ” у зовнішньому світі: “світ великий, а ти – ні”; “світ могутній, а ти – ні”; “світ незбагненний, але задля виживання тобі доведеться осягнути його шляхи” [там само]. Дослідник виділяє *три основні типи рефлексивної реакції* на цю ситуацію:

1) виходячи з того, що світ сильніший, більший, могутніший за людину, виникає бажання, за висловом Голліса, “уникнути його потенційної дії покарання”. Стратегіями поведінки при цьому є: *уникання, ухиляння, відкладання, заперечення, “відступання”, “ховання”* тощо. На жаль, ці примітивні “захисти” ведуть до неприйняття масштабних вимог життя. Ситуація ускладнюється, на думку автора, коли такі рефлексивні реакції починають “приймати рішення” за людину й “узурпують” свідомість дорослого з його більш широким спектром альтернатив;

2) оскільки світ “жорстокий і безцеремонний”, то потрібно першим “бити й хапати те, що потрібно, інакше поб’ють тебе і залишать ні з чим” [там само]. Стратегія поведінки – намагання *взяти ситуацію під контроль*. Виявляється також у спробах добитися контролю над оточенням (щоб не дати йому можливості контролювати себе) та в *неприборканому*, непереборному *прагненні до влади*. Інші, відмовившись від ідеї добитися відкритого контролю, вдаються до *“пасивно-агресивної” поведінки*. Така людина на перший погляд завжди готова прийти на допомогу, але при цьому непомітно саботує спільні зусилля, у найбільш “невдалий” момент докидає ущипливі, критичні зауваження, ніколи не доводить до завершення розпочате, тим самим *займаючи позицію сили, замасковану під безсилля* ;

3) уявлення про власне безсилля та непомірну силу іншого може “викликати” таку стратегію поведінки, як *приспосовання*. З раннього дитинства багато дітей “привчаються” отримувати любов, навзаєм виконуючи те, чого від них очікують, вимагають (або просто передбачають) інші люди, і передусім батьки. Дітям “ставиться умова”, що вони повинні поводитися добре; але, намагаючись постійно і некритично поводитися лише добре, уже в дорослому житті люди ризикують втратити право жити так, як вони вважають за потрібне, а отже, і “владу” над власним життям. Вивчення тоталітарних систем та суспільств із сильним колективним тиском показує, що через залякування більшість людей стають “хорошими” громадянами – покірними, догідливими, мовчазними і, зрештою, посібниками злочинів таких режимів [3].

На окрему увагу в контексті дослідження політичних практик (як узвичаєних у суспільстві способів взаємодій) заслуговують напрацювання, представлені в теорії психології опанування (*англ.* – *coping behavior*) (див. [4, с. 123–124]). Особливість цього підходу в тому, що стиль реагування особистості тут розглядають як “...стійкий цілісний патерн індивідуальних проявів, який виражається у переважанні тієї чи тієї форми (способу) взаємодії суб’єкта” (цит. за: [4, с. 123]). Згідно з теорією психології опанування виділяють два типи стилів реагування особистості на ситуацію: 1) зорієнтований на раціональне розв’язання проблем (аналіз складної ситуації, вироблення і дотримання плану її розв’язання, пошук

додаткової інформації, консультування з відповідними фахівцями тощо) та 2) занурення в емоційні переживання щодо ситуації, що зазвичай гальмує конкретні дії (намагання уникнути проблем, залучення інших до їх розв'язання тощо) [там само].

З огляду на все сказане вище ідея про дві засадничі моделі політичної поведінки (“уникання проблем” та “вирішення проблем”) була взята нами за основу (рис.). Відтак було виділено ознаки, властиві кожній з виокремлених моделей поведінки (враховуючи при цьому характеристики авторитарних, демократичних та ліберально-демократичних практик [5]), для того щоб використати їх для “уточнення” формулювань суджень анкети (наративних пропозицій, виокремлених нами з дискурсів різних суб'єктів політичної соціалізації), які будуть запропоновані молоді для оцінювання.

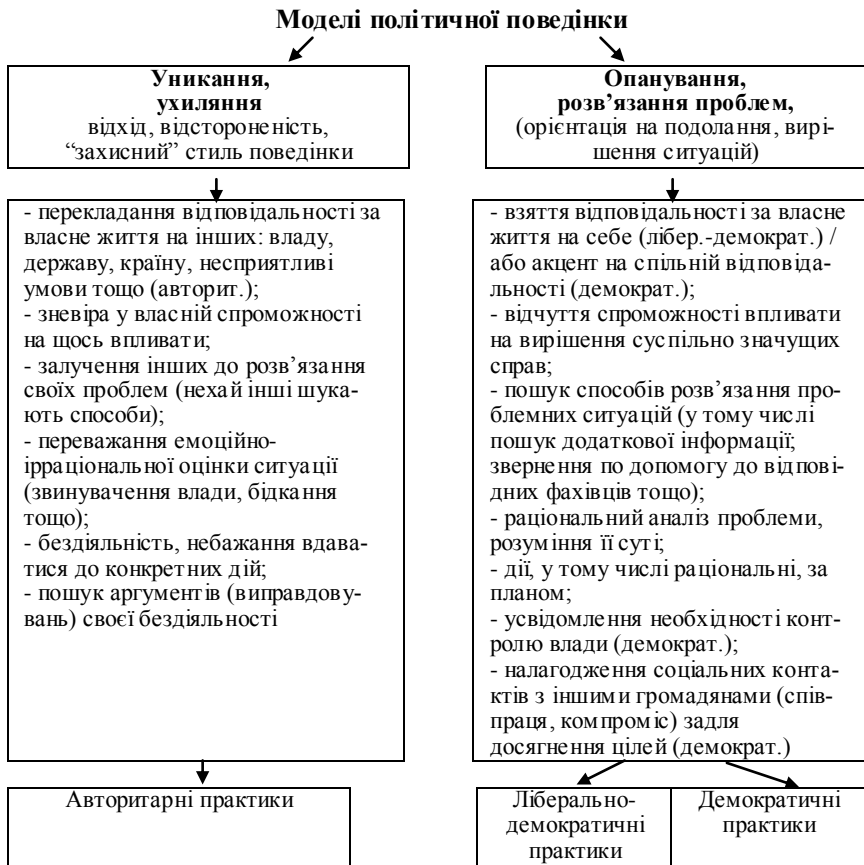

Рис. Засадничі моделі політичної поведінки

Ми також виділили сфери взаємодії молоді (як суб'єкта політичної соціалізації) з реальністю, у яких відтворюються, продукуються й виявляються політичні практики, що репрезентуються в їхній політичній картині світу. Ідеться про сферу взаємодії з владою, сферу взаємодії з іншими громадянами та сферу ставлень до себе як суб'єкта політичної взаємодії. Було визначено можливі типи поведінки в кожній ситуації (табл.). При цьому ми спиралися на напрацювання когнітивістської психології, зокрема щодо когнітивних стилів особистості як способу вивчення соціальної реальності, що визначають як формування індивідуальної картини світу, так і особливості соціальних (і політичних) орієнтацій особистості. Нагадаємо, що М. О. Холодна, наприклад, виокремлює чотири типи соціальних орієнтацій особистості: 1) позитивна орієнтація на соціальні референти та авторитети – *конформний тип поведінки*; 2) негативна орієнтація щодо інституціональних референтів, активне несприйняття авторитетів, опір соціальним нормам поведінки, прояви негативізму – *протестний тип поведінки*; 3) орієнтація на доброзичливі, дружні відносини з іншими як намагання уникнути відчуття соціальної ізоляції, почуття “Ми”, навички маніпулювання партнерами по взаємодії, ефективне функціонування в соціумі; 4) орієнтація на власний досвід у розумінні тих чи тих ситуацій, висока пізнавальна і пошукова активність тощо – *компетентний тип поведінки* (див. [4]). Корисними виявилися для нас також добре відомі ідеї К. Томаса про типи поведінки особистості в конфліктній ситуації (*ухилення, пристосування, конкуренція, компроміс, співпраця*).

У контексті нашого емпіричного дослідження важливу роль відіграє також поширена в лінгвокогнітивних дослідженнях ідея про те, що *текст можна використати як засіб вивчення дискурсу*. Так, текст сьогодні розглядають як динамічне когнітивне утворення, що є формою фіксації знань про світ та водночас джерелом вивчення цих знань (М. В. Гаврилова).

Оскільки кінцевою метою нашого дослідження є з'ясування специфіки й можливих суперечностей впливу різних агентів політичної соціалізації на структурування політичної картини світу молоді, то завданням *першого* його етапу було виявлення емпіричним шляхом того, наскільки в дискурсі сучасної молоді представлені, наявні “пропозиції” з дискурсів тих чи тих агентів політичної соціалізації. Для реалізації цього завдання запропоновано спеціальну процедуру аналізу політичного дискурсу різних агентів, при розробленні якої послуговувались основними принципами психолінгвістики та психосемантики (О. Ю. Артем'єва, В. А. Петровський) та спиралися на ідеї М. Л. Макарова про особистісні смисли в соціальному контексті, які виявляються в змісті дискурсу [6]. Ця процедура включає кілька послідовних етапів, а саме:

1) виділення в дискурсі тем, найбільш продуктивних для дослідження політичних практик як чинника структурування політичної картини світу молоді;

Моделі політичної поведінки в ситуаціях взаємодії з різними
суб'єктами

Сфери взаємодії	Ситуації	Тип поведінки
з владою	політичний вибір	конформний тип поведінки приєднання; уникання, відмова, відхід; орієнтація на власний вибір
з іншими громадянами	громадянсько-політична взаємодія	конформний тип поведінки; уникання, відмова, відхід; співробітництво; компроміс
ставлення до себе як суб'єкта громадянсько-політичної взаємодії	ставлення до своїх громадянських обов'язків	дотримання; ухиляння; протест
	ставлення до дотримання законності (хабарництво, корупція);	дотримання законів; вільна інтерпретація повноважень;
	ставлення до правопорядку	підпорядкування; ухиляння; порушення заради досягнення своїх цілей; протест, опір соціальним нормам

- 2) виокремлення спектру пропозицій, що розкривають кожну тему;
- 3) відбір найуживаніших пропозицій;
- 4) формулювання та корекція “пропозицій” з огляду на завдання емпіричного дослідження.

Як найбільш доцільний метод для аналізу дискурсу було використано контент-аналіз. Одиницею аналізу було вибрано пропозицію, що відповідає низці вимог:

- 1) пропозиція має розкривати виділену тему політичного дискурсу;
- 2) різні пропозиції повинні представляти практики, що змістовно відображають позицію чи основний “месидж” різних суб'єктів політичної взаємодії;
- 3) зміст пропозиції має бути “провокативним”, неоднозначним;
- 4) пропозиції мають “розкривати” значеннєвий контекст дискурсу політичної взаємодії в межах кожної теми.

Завдяки аналізу політичного дискурсу було визначено теми, найбільш продуктивні для дослідження політичних практик. Серед них були такі: засади взаємодії; способи впливу; організація комунікацій; дотри-

мання законності. Виявлено також спектр наративних “пропозицій”, що розкривають значеннєвий контекст дискурсу політичної взаємодії в межах кожної теми.

Визначені теми й “пропозиції” було покладено в основу створення психосемантичного опитувальника. Тож на *другому* етапі емпіричного дослідження буде проведено психосемантичне опитування молоді. За його результатами планується відтворити факторну структуру, в якій кристалізуються базові суспільно-політичні практики. Передбачаємо, що за підсумками вирішення цього завдання дослідження зможемо визначити найбільш/найменш впливових агентів поля політичної соціалізації та виявити основні смисли й значення, що структурують політичну картину світу молоді.

Завданням *третього* етапу дослідження має стати уточнення та отримання додаткових емпіричних даних, що стосуються вивчення фонових (неявних, непомітних, нерефлексованих) практик суспільно-політичного дискурсу. Для реалізації цього завдання буде залучено ресурси проєктивних методик (серія проєктивних малюнків: “Я на виборах”, “Я і влада”, “Мої дії в суспільстві”) та методику незавершених речень.

Завершальний етап роботи – апробація розробленого нами методичного інструментарію вивчення політичних практик та його уточнення, корекція з огляду на отримані первинні емпіричні дані. Після цього планується провести емпіричне дослідження. Сподіваємося, що за результатами емпіричного дослідження вдасться виявити і відтворити різні типи картин політичного світу студентства, а також найвпливовіших агентів політичної соціалізації, практики яких позначаються на конфігурації й змісті картини світу молоді. А з’ясування специфіки та суперечностей таких впливів допоможе намітити шляхи оптимізації входження молоді в суспільство.

Висновки. Розроблена процедура аналізу політичного дискурсу дає змогу виокремити теми, найпродуктивніші для емпіричного вивчення політичних практик у складі політичної картини світу молоді, та визначити набір “пропозицій”, які розкривають значеннєвий контекст дискурсу політичної взаємодії в межах кожної теми. Методика дослідження політичних практик як чинника структурування політичної картини світу молоді сконструйована з огляду на розуміння необхідності поєднання аналізу суспільно-політичного дискурсу (контент-аналіз), методів психосемантики та проєктивних методів, що дає змогу емпіричним шляхом виявити особливості практик, представлених у дискурсі взаємодії суб’єктів політичної соціалізації.

Література

1. *Васютинський В.* Інтеракційна психологія влади / Вадим Васютинський. – К. : Вид-во Київ. славіст. ун-ту, 2005. – 492 с.

2. Титаренко Т. М. Соціально-психологічні практики життєконструювання особистості / Т. М. Титаренко // Актуальні проблеми психології. Психологічна герменевтика : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Житомир, 2011. – Т. 2. – Вип. 7. – С. 15–23.
3. Холлис Дж. Обретение смысла во второй половине жизни: Как наконец стать по-настоящему взрослым : [пер. с англ.] / Джеймс Холлис. – М. : Когито-Центр, 2012. – 334 с.
4. Соціальні уявлення молоді: особливості та шляхи формування : [кол. моногр.] / за ред. І. В. Жадан. – К. : Пед. думка, 2007. – 218 с.
5. Скар О. М. Політичні практики суб'єктів політичної взаємодії: спроба класифікації / О. М. Скар // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2012. – Вип. 13. – С. 279–290.
6. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.

Reference

1. Vasiutynskyi, V. (2005). *Interaktsiina psykholohiia vldy* [Interactional psychology of power]. Kyiv: Publ. of the Kyiv University of Slavic Studies (ukr).
2. Tytarenko, T. M. (2011). *Sotsial'no-psykholohichni praktyky zhyttyekonstruyuvannya osobystosti* [Socio-psychological practices of life-constructing of an individual]. *Aktual'ni problemy psykholohii. Psykholohichna hermenevtyka* [Actual problems of psychology. Psychological hermeneutics], 7, 15–23 (ukr).
3. Hollis, Dzh. (2012). *Obretenie smysla vo vtoroy polovine zhizni: Kak nakonets stat' po-nastojashhemu vzroslym* [Sense finding in the second half of life: How at last to become adult indeed]. Moscow: Kogito-Centr Publ. (rus).
4. Zhadan, I. V. (Eds.). (2007). *Sotsial'ni uiavlennia molodi: osoblyvosti ta shliakhy formuvannia* [Social presentations of young people: features and ways of formation]. Kyiv: Pedagogichna dumka Publ. (ukr).
5. Sknar, O. M. (2012). *Politychni praktyky subyektiv politychnoi vzaiemodii: spoba klasyfikatsii* [Political practices of the subjects of political interaction: an attempt of classification]. *Problemy politychnoi psykholohii ta yii rol' u stanovlenni hromadianyna Ukrainy koi derzhavy* [Problems of political psychology and its role in developing a citizen of the Ukrainian state], 13, 279–290 (ukr).
6. Makarov, M. L. (2003). *Osnovy teorii diskursa* [Basics of the theory of discourse]. Moscow: Gnozis Publ. (rus).

Скар О. Н. Опыт создания инструментария исследования практик политического взаимодействия

Методика исследования политических практик как фактора структурирования политической картины мира построена на сочетании анализа общественно-политического дискурса (контент-анализ), методов психосемантики и проективно-го метода. Логика конструирования инструментария исследования практик предполагает прежде всего выявление “набора” политических, гражданских практик, репрезентированных в политическом дискурсе общества. Анализ дискурса позволил определить темы, наиболее продуктивные для исследования политических практик (принципы взаимодействия, способы воздействия, организация коммуни-